

KAI KURIE SUPAŽINDINIMO SU APLINKA IR AIŠKINAMOJO SKAITYMO KLAUSIMAI LIETUVOS MOKYKLOJE (1918—1925)

M. KARČIAUSKIENE

Supažindinimo su aplinka bei aiškinamojo skaitymo esmės ir metodus klausimus buržuazinės Lietuvos pradinėje mokykloje apsprendė bendroji tuometinė švietimo politika bei pedagoginė kryptis.

Nepaisant to, kad lietuviškoji buržuazija, kurdama naują nacionalinę mokyklą, rėmėsi Vakarų Europos bei JAV mokyklų patirtimi, ji negalėjo išvengti ir tarybinės mokyklos įtakos. Pažangieji Lietuvos mokytojai gyvai domėjosi tarybinės pedagogikos teorijos bei praktikos vystymusi. Jokia reakcija nepajėgė užgniaužti to pakilimo, kuris buvo Lietuvoje švietimo srityje Tarybų valdžios metais.

Straipsnyje bandoma paanalizuoti būdingesni supažindinimo su supančia tikrove bei pradinio skaitymo klausimai, pradedant nuo Tarybų valdžios įkūrimo Lietuvoje ligi pirmųjų stabilių pradinės mokyklos programų sudarymo buržuazinėje Lietuvoje.

Supažindinimo su supančia tikrove ir aiškinamojo skaitymo klausimai Tarybų valdžios metais Lietuvoje (1918—1919). Nepaisant trumpo Tarybų valdžios gyvavimo ir nepaprastai sunkių sąlygų, pedagogikos ir švietimo klausimams tuo metu buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Sprendžiant mokyklos pertvarkymo klausimus Tarybų Lietuvoje, buvo pasinaudota Tarybų Rusijos mokyklos pertvarkymo patirtimi.

Ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į jaunosios kartos auklėjimą komunistine dvasia, į mokyklos priartinimą prie gyvenimo, į darbinį auklėjimą ir mokyklos politechnizavimą, į mokomojo-auklėjamojo darbo priartinimą prie vaiko psichologijos. Tai turėjo atsispindėti, sudarant konkrečius mokyklos darbo planus, programas bei sprendžiant metodus klausimus.

Per trumpą Tarybų valdžios buvimo laiką Lietuvoje, Švietimo liaudies komisariatas nespėjo paruošti naujų mokymo planų, programų, vadovėlių ir pilnesnių metodinių nurodymų naujai mokyklai. Tačiau „Švietimo reikaluose“ buvo paskelbti Tarybų Rusijos Švietimo liaudies komisariato paruoštas pagrindinis gimtosios kalbos pamokų planas darbo mokykloje ir gimtojo krašto pažinimo programos projektas kaimo mokyklai¹.

Kaip žinome, kovojant su scholastine mokykla, pirmaisiais metais tarybinėje mokykloje ypatingas dėmesys buvo skiriamas betarpiškam vaikų supažindinimui su aplinka, vaikų aktyvumo bei savarankiškumo

¹ „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 2, p. 5—6.

vystymui. Tačiau, prasiskverbus į tarybinę mokyklą naujoms Vakarų pedagoginėms srovėms, buvo neįvertinamas žinių sistemingumas, atitinkamų mokėjimų bei įgūdžių formavimas, neįvertinama knyga, kaip žinių šaltinis, ir aiškinamasis skaitymas, kaip priemonė plėsti bei sisteminti betarpišku būdu mokinių įgytas žinias. Buvo teigiama, kad su aplinkos daiktais ir reiškiniais būtina vaikus supažindinti, nagrinėjant betarpiškai vienokias ar kitokias kompleksines temas. Skaitymo pamokos buvo siūlomos praversti literatūrinio-meninio skaitymo, arba vadinamojo kūrybinio skaitymo, metodu.

Visa tai atsispindėjo ir pavyzdiniame gimtosios kalbos pamokų plane. Į pirmąją vietą jis iškėlė meninį auklėjimą, vaikų kūrybos vystymą, didelį dėmesį skyrė raškimui bei roliniam skaitymui, dramatiniam bei įvairiarūšei iliustracijai, įvairiems kūrybiniams darbams. Tačiau, iškelus šiuos svarbius uždavinius, plane buvo neįvertinta pažintinė skaitymo pamokų pusė ir kasdieninis, kruopštus loginis darbas su tekstu. Tikrovės pažinimo gilinimas ir plėtimas skaitymo pamokose nebuvo keliamas.

Vaikus supažindinti su supančia tikrove ir priartinti mokyklą prie gyvenimo padėjo gimtojo krašto pažinimo programos projektas kaimo mokyklai, kuris buvo paruoštas, remiantis kraštotyrimu principu.

Metodiniuose nurodymuose prie programos buvo iškeliamas, kad, dirbant su 8—10 metų vaikais, nebūtina griežtai laikytis loginio nuoseklumo, kad mokymą būtina priartinti prie žaidimo ir supažindinti su aplinka reikia vaizdžiu būdu. Metodiniuose nurodymuose buvo akcentuojama, kad pagrindiniai dalykai mokykloje yra geografija, gamta, etnografija, istorija, menas. Gimtoji kalba, aritmetika ir fizika buvo laikomi pagalbinais dalykais.

Tokiu būdu programų projektuose aiškiai išsiskiria dvi pusės: iš vienos pusės, matomas nusigręžimas nuo senos muštro, kalimo mokyklos, reikalaujama vaizdumo, kraštotyrimo principo mokyme, mokymo proceso priartinimo prie vaiko psichologijos, mokyklos prie gyvenimo, akcentuojama vaiko savarankiškumo ir kūrybiškumo vystymas, iš antros pusės, neįvertinama žinių, mokėjimų ir įgūdžių sistema, neįvertinama knygos ir gimtosios kalbos reikšmė, formuojant vaikams sąvokas. Gimtoji kalba net nelaikoma pagrindiniu mokomuoju dalyku pradinėje mokykloje, o skaitymo pamokos, kaip dalis gimtosios kalbos kurso, esą, nepadaeda ne tik sąmoningo skaitymo įgūdžiams sudaryti, bet ir plėsti bei tikslinti mokinių žinioms, gautoms betarpišku keliu. Gimtojo krašto pažinimo programos projektas, atplėštas nuo gimtosios kalbos, atėmė dideles galimybes skaitymo pamokose formuoti vaikų vaizdinius, sąvokas, plėsti jų žinias, vystyti mąstymą ir kalbą. Tarybinei mokyklai iškilo pavojus, kad gali atitrūkti formaliniai ir materialiniai mokymo uždaviniai.

Tačiau iš dalies to pavojaus išvengti padėjo „Švietimo reikaluose“ pasirodę mokytojo S. Matjošaičio (Esmaičio) paruošti konkretūs nurodymai apie mokinių supažindinimą su tikrove, apie suteikimą jiems elementarių kraštotyrimų bei visuomeninių-istorinių žinių, apie gimtosios kalbos mokymą ir kitus dalykus.

Tuose nurodymuose tarybinės mokyklos įtakoje teisingai buvo pabrėžiama vaizdumo reikšmė, supažindinant vaikus su tikrove. Tačiau, iš antros pusės, pažangiosios ikirevoliucinės pedagoginės minties poveikyje buvo akcentuojama ir gimtosios kalbos bei knygos reikšmė, plečiant ir sisteminant vaikų žinias. Buvo reikalaujama peržiūrėti skaitymo knygas idėjiniai ir moksliniu požiūriu². Per trumpą laiką skaitymo knygos, atitinkančios naujus tarybinės mokyklos uždavinius, nebuvo suspėta paruošti.

² E. G. Bibliografija, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 1; M. V. k a s [M. Vasiliauskas], Bibliografija, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 4.

Tarybinės pedagogikos ir mokyklos įtakoje „Švietimo reikalai“ kritiškai verbalinį, knyginį, supažindinimą su aplinka. Buvo nurodoma, kad pirmasis vaikų supažindinimas su tikrove turi būti parentas betarpišku stebėjimu. Akcentuojama, kad pradėti vaikus mokyti mokytojas turi pokalbių metodu, remdamasis tomis žiniomis, kurias vaikai jau turi, įstodami į mokyklą. Mokytojas privalo turimas žinias sistematinti ir gilinti, analizuodamas aplinkos daiktus ir reiškinius³. Buvo taip pat nurodoma, kad iš pradžių netikslu atskirti dalykinį mokymą nuo gimtosios kalbos, nes aplinkos daiktai ir reiškiniai yra minties šaltinis, o mintis išreiškiama žodžiais⁴. Kartu buvo pabrėžiama, kad žemesnėse klasėse nėra reikalo vaikus sistemingai mokyti gamtos, geografinės ir istorijos, kad šiuos dalykus reikia sujungti. Ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į vaikų supažindinimą su visuomeniniais reiškiniais ir elementariausiomis istorijos žiniomis, nes šis klausimas vaidina žymų vaidmenį, sprendžiant mokyklos ryšio su gyvenimu klausimą ir ugdant mokinių moralę.

Istoriją „Švietimo reikaluose“ buvo siūloma pradėti mokyti, remiantis kraštotyrimo principu. Laiko sąvokos formuotinos pamažu, nuosekliai, pradedant nuo netolimų ir vaikams gerai žinomų įvykių analizavimo (vaikų asmeninio gyvenimo, jų šeimos, kaimo, mokyklos) ir baigiant amžiaus sąvokos suformavimu, nes ji dažnai sutinkama istorijoje. Teigiama, kad elementarus istorijos kursas neturi iškraipyti tikrovės, kad pagrindinį dėmesį istorijoje reikia kreipti į liaudies kovą ir kančias. Sistemingai istoriją pradėti mokyti galima tik tada, kada vaikai turi būtiniausias sąvokas apie šeimą, draugus, kada turi vaizdinius apie socialines įstaigas, elementariausias laiko sąvokas, kai dainos, pasakos bei atskiri praeities vaizdai sužadina jų interesus praeičiai ir suformuoja kad ir neaiškią istorinę perspektyvą. Todėl aplinkos analizę reikia siekti su gyvais dabarties ir praeities įvykių aprašymais, su pokalbiais, ekskursijomis, piešimu, iliustracijomis.

Tolimesnės praeities istoriją siūloma konkretizuoti grafinėmis iliustracijomis, menine literatūra⁵. Menine literatūra reikia iliustruoti ne tik istorinę, bet ir sociologinę, gamtinę ir kitą medžiagą. Todėl skaitymo knygoje reikia spausdinti geriausių rašytojų kūrinius, liaudies pasakas ir dainas, kur poetiniu bei prozos žodžiu laisvai ir aiškiai išdėstoma vienokia ar kitokia medžiaga. Apskritai, skaitymo knygos turi atitikti kultūros poreikius ir darbo mokyklos principus⁶.

Per trumpą Tarybų valdžios buvimą laikotarpį Lietuvoje, nepaisant didelio entuziazmo, aiškinamojo skaitymo bei mokinių supažindinimo su supančia tikrove klausimų giliau ir plačiau panagrinėti nebuvo galimybės. Tačiau naujos mintys šiuo klausimu dar ilgai liko pažangiųjų pedagogų tarpe, užgniaužus Tarybų valdžią Lietuvoje.

Supažindinimo su aplinka ir skaitymo klausimai 1919 m. „Laikinojoje pradedamųjų mokyklų mokymo programoje“. Buržuazinės diktatūros metu Lietuvos mokykla turėjo tarnauti reakcingiems buržuazijos likslams. Tačiau senąja, atitraukta nuo gyvenimo ir vaiko psichologijos, mokykla buržuazija jau negalėjo tenkintis. Todėl pradinių mokyklų programose nemaža dėmesio buvo kreipiama į supažindinimą su supančia tikrove. Metodiniuose nurodymuose buvo iškeliami, kad būtina atsižvelgti į vaiko psichologiją bei jį aktyvinti mokomajame procese. Tačiau supančios tikrovės daiktai ir reiškiniai buvo aiškinami pagal buržuazijos ir klerikalų interesus. Mokytojai dažnai buvo verčiami gamtos ir visuomenės reiškinius

³ E s m a i t i s, Gamta, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 2.

⁴ E s m a i t i s, Gimtoji kalba, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 4.

⁵ E s m a i t i s, Istorija, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 4, p. 4.

⁶ E s m a i t i s, Gimtoji kalba, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 4

aiškinti atsitiktinumu arba dievo valia. Klasių kova visuomenėje buvo nutylima, vietoj jos propaguojamas nuolankumas ir paklusnumas.

Visa tai buržuazija stengėsi atlikti kiek galint pažangesniais metodais. Todėl nenuostabu, kad mokymo metodai dažnai buvo pasisavinami net iš Tarybų Sąjungos, nors jie neturėjo nieko bendro su tuo idėjiniu turiniu ir tais tikslais, kuriuos kėlė tarybinė mokykla.

Platų atgarsį buržuazinės Lietuvos mokykloje įgavo darbo mokyklos idėja ir V. A. Lajaus „veiksmo“ pedagogika. Veikiant šioms įtakoms, didelis dėmesys buvo skiriamas vaikų savarankiškumui ir kūrybingumui auklėti. Buvo protestuojama prieš scholastinį mokymą, iškeltas mokymo vaizdumas, mokyklos ryšys su gyvenimu, didelis dėmesys buvo skiriamas praktiniams mokinių darbams ir t. t. Tačiau kartu su tuo buvo neįvertinamas mokymo logiškumas ir sistemingumas, o mokinių aktyvumas ir kūrybingumas iš esmės buvo suvestas į jų motorinę veiklą mokslo žinių įsisavinimo sąskaita. Mokinių praktiniai ir teoriniai darbai neturėjo tarp savęs organinio ryšio. Tai, iš vienos pusės, vedė į paviršuliniškumą, formalų mokomosios medžiagos įsisavinimą, iš antros, — siaurino mokymo turinį (ypač pradinėje mokykloje).

Norėdami atitraukti pažangių mokytojų dėmesį nuo Tarybų Sąjungos, vadovaujantys švietimo organai ypač didelę reikšmę teikė Vakarų Europos ir JAV naujųjų pedagoginių srovių propagavimui, o Lietuvos mokyklos reformai paruošti kvietėsi užsienio pedagogus⁷.

Iki 1919 m. spalio mėn. buržuazinė vyriausybė nedavė konkrečių nurodymų dėl mokymo-auklėjimo darbo mokykloje. 1919 m. spalio mėn. buvo išleista Švietimo ministerijos patvirtinta „Laikinoji pradedamųjų mokyklų mokymo programa“⁸, kuri buvo šiek tiek paėmę iš pavyzdinį planą ir programą, išspausdintą „Švietimo reikaluose“.

„Laikinojoje programoje“, be gimtosios kalbos, didelis dėmesys buvo skiriamas kompleksiniam supažindinimui su aplinka betarpišku keliu. Išsėinant iš buržuazinės mokyklos auklėjimo uždavinių, šalia paprasčiausių gamtos daiktų ir reiškinių pažinimo vaikai turėjo gauti elementarias žinias apie buržuazinę santvarką. Visuomeninio gyvenimo klasiniai prieštaravimai programoje buvo stengiamasi užlušuoti.

Pedagoginių-psichologinių požiūriu su aplinka supažindinančių dalykų įtraukimas į programą šalia gimtosios kalbos (II skyriuje 5 savaitinės pamokos buvo skiriamos gimtinės mokslui, III ir IV skyriuose po 4 pamokas krašto mokslui ir po 4 pamokas gamtos mokslui, IV skyriuje — 4 pamokos geografijai-istorijai) motyvuojamas, kaip kova prieš scholastiką bei vaiko psichologijos ignoravimą.

Laikinoji programa siūlė žemesniuose pradinės mokyklos skyriuose kompleksiniu betarpiško supažindinimo su aplinka metodu ruošti mokinius aukštesniuose skyriuose mokytis gamtos, geografijos ir istorijos kaip atskirų, tačiau tarpusavyje susietų dalykų.

Ypač buvo pabrėžiamas glaudus ryšys tarp elementarių geografijos ir istorijos žinių, nes elementariam istorinių faktų supratimui didelę reikšmę turi pažinimas geografinių sąlygų tos vietovės, kurioje vyksta įvykis. Todėl „Laikinojoje programoje“ gamta, kaip atskiras dalykas, buvo išskirta nuo trečio skyriaus, o geografija ir istorija — nuo ketvirto skyriaus.

Trumpai sustosime prie programinių reikalavimų aplinkotyrimams dalykams.

⁷ И. П. Л а у ж и к а с, Начальная школа в Литве в период буржуазной диктатуры. М., 1955 (диссертация).

⁸ „Švietimo darbas“, 1919, Nr. 1.

Pirmųjų mokslo metų gimtosios kalbos programoje buvo išskirtas atskiras paragrafas „Pašnekesiai apie dažniausiai matomus daiktus“. Tuose pašnekesiuose reikalaujama vaikus supažindinti su pačia artimiausia aplinka, t. y. su tuo, ką vaikas kasdien mato (mokiniais, mokykla, klase, gimtuoju namu, naminiais gyvuliais, augalais ir t. t.).

Antrųjų mokslo metų programoje, kaip atskiras dalykas, buvo išskirtas gimtinės mokslas, kuris kompleksiniu būdu, betarpiško stebėjimo ir patirties pagrindu, turėjo supažindinti mokinius su aplinkos daiktais ir reiškiniams 3 km spinduliu. Gimtinės mokslo programoje pagrindinis dėmesys buvo skiriamas kompleksiniam gamtos daiktų ir reiškinių pažinimui. Čia vaikus reikėjo supažindinti su sodo ir daržo augalais, naminiais gyvuliais, paukščiais ir t. t., vėliau su mokyklos apylinkės reljefu, kurį stebint turėjo būti formuojamos pirmosios geografinės sąvokos (slėnis, kalva, kalnas, šlaitas ir kt.). Mokiniai turėjo mokėti piešti klasės bei mokyklos planą, pirmiausia ant grindų, gulsčioje lentoje, kad piešiami daiktai stovėtų toje pačioje plotmėje. Programoje buvo reikalaujama ruošti ekskursijas po mokyklos apylinkę 9 km spinduliu ir atlikti geografinius matavimus bei brėžinius. Be to, buvo reikalaujama susipažinti su mokyklos apylinkės praeitimi ir dabartimi, panaudojant vaikų pasakojimus ir suaugusiųjų prisiminimus.

Trečiaisiais mokslo metais kompleksinis tikrovės pažinimas jau buvo dalijamas į du savarankiškus dalykus: krašto mokslą ir gamtos mokslą.

Gamtos mokslas turėjo duoti elementarių žinių iš gyvosios ir negyvosios gamtos.

Per krašto mokslo pamokas mokiniai turėjo susipažinti su mokyklos mikrorajono gamta, visuomeniniu ir istoriniu gyvenimu 10 km spinduliu ir trumpa geografinė-istorine Lietuvos apžvalga, kuri buvo susijusi su istorinio-geografinio pobūdžio padavimais, taip pat su geografinių vietovių bei istorinių įvykių literatūriniais-meniniais aprašymais.

Ketvirtaisiais mokslo metais gamtos mokslo žinios buvo gilinamos ir plečiamos, duodant mokiniams žinių iš gyvosios ir negyvosios gamtos su fizikos ir chemijos elementais. Iš geografinės ir istorijos sistemingiau buvo mokomaši Lietuvos geografijos ir istorijos, bet buvo duodami ir bendrieji fizinės pasaulio geografijos bruožai. Istorijos ir geografijos žinios čia jau buvo pateikiamos atskirai, nors mokomajame plane šie dalykai vis dar buvo gretinami (buvo rašoma istorija-geografija).

Palyginus gimtojo krašto pažinimo programos projektą, sudarytą Tarybų Lietuvos Švietimo liaudies komisariato su „Laikinąja pradedamųjų mokyklų programa“, aiškėja, kad aplinkotyrimų dalykų metodinė pusė išplaukia iš tų pačių principų. Tai rodo, kad buržuazinė mokykla pirmiausia savo gyvavimo metais panaudojo pedagoginę-metodinę tarybinės mokyklos patirtį saviems tikslams, tų tikslų aiškiai dar neparodydama.

Kadangi „Laikinojoje programoje“ nuo antrųjų mokslo metų buvo įvestas gimtinės mokslas, tai gimtosios kalbos mokymas, kaip ir „Pavyzdiniame plane“, buvo atskirtas nuo supažindinimo su aplinka. Tačiau „Laikinojoje programoje“ skaitymo programa buvo artimesnė 1908 m. J. Jablonskio paruoštai lietuvių kalbos programai⁹, negu pavyzdiniam gimtosios kalbos planui, paskelbtam 1919 m. pradžioje „Švietimo reikaluose“.

Panašiai kaip J. Jablonskio paruoštoje programoje, nuo antrųjų mokslo metų buvo reikalaujama mokėti sąmoningai skaityti ir pasakoti tekstą. Ketvirtame skyriuje (Jablonskio analogiškai II pradinės mokyklos klaseje) buvo atkreipiamas dėmesys į kūrinio planavimą, formą bei kalbą

⁹ M. Karčiauskienė, Aiškinamojo skaitymo pradmenys lietuviškoje mokykloje 1905—1917 metais, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. V (Pedagogika ir psichologija), Vilnius, 1958.

ir veikėjų charakterizavimą. Tačiau, antra vertus, veikiant naujoms pedagoginėms bei metodinėms tendencijoms, „Laikinoji programa“ iškėlė kūrybinius vaikų darbus, nors jiems skyrė žymiai mažiau dėmesio, negu pavyzdiniame plane. Daugiau dėmesio buvo skiriama loginiam darbui su tekstu.

Kadangi supažindinimas su aplinka buvo atskirtas nuo skaitymo pamokų sistemos, tai loginis darbas su tekstu daugiau buvo nukreiptas tik į formalią pusę — mokyti vaikus sąmoningai skaityti. Jis vyko atitrauktai nuo mokinių žinių, įgytų tiesioginiu ir netiesioginiu būdu, plėtimo, gilimo ir sisteminimo, nuo vaikų mokymo aiškiai išreikšti savo žinias bei mintis žodžiu. Taigi ir čia pasireiškė formalaus ir materialaus mokymo atitrūkimas. Formalūs mokymo uždaviniai daugiau koncentravosi skaitymo pamokose, materialūs — aplinkotyriinių dalykų pamokose. Tuo tarpu toje pačioje programoje buvo reikalaujama, kad skaitymo knygoje būtų spausdinami apsakymai iš Lietuvos gyvenimo bei aplinkos. Programoje rekomenduojamose skaitymo knygoje (net ir 1925 m. programoje) tokios medžiagos buvo nemaža. Dėl buržuazinės švietimo politikos skaitymo knygų autoriai, pateikdami mokiniams pasakojimus apie aplinką, buvo verčiami ją nušviesti taip, kaip reikalavo buržuazinio švietimo interesai. Tai labai sunkino vadovėlių autorių darbą (pažangesni autoriai dažnai buvo puolami spaudoje bei konferencijose ir persekiojami kitokiais būdais), ypač po fašistinio perversmo Lietuvoje¹⁰.

Metodiniai nurodymai supažindinimui su tikrove. Ryšys tarp skaitymo ir supažindinimo su tikrove. Skaitymo ir aplinkos pažinimo metodiniai klausimai buržuazinės Lietuvos mokykloje (kaip ir mokomajame plane) buvo nagrinėjami atskirai, naujų pedagoginių srovių įtakoje.

Švietimo ministerijos organe „Švietimo darbas“ pagrindinis dėmesys buvo skiriamas aplinkotyriinių dalykų esmei ir metodiniams klausimams aiškinti (ypač gimtinės ir krašto mokslui), nes jie buvo laikomi ne tik pagrindiniais dalykais, bet ir pagrindiniu mokymo-auklėjimo principu pradinėje mokykloje, kuo ir turėjo remtis visų kitų dalykų dėstytojai¹¹.

Gimtinės ir krašto mokslas turėjo suvaidinti pagrindinį vaidmenį, priartinant mokyklą prie buržuazinės tikrovės ir auklėjant mokinius atitinkama dvasia.

Pagrindinį vaidmenį, ruošiant aplinkotyriinių dalykų programas ir sprendžiant metodinius klausimus, suvaidino tuometinis Švietimo ministerijos pradinė mokyklų skyriaus viršininkas A. Vireliūnas, kuris plačiai domėjosi aplinkotyriiniais dalykais (ypač geografija). Šiuo klausimu jis buvo tiesiogiai susipažinęs su užsienio mokykla ir pedagogika.

A. Vireliūno mintys ne tik davė pagrindinę kryptį, sprendžiant aplinkotyriinių dalykų esmę ir metodinius klausimus, bet taip pat ir apibendrinimo spaudoje bei mokytojų konferencijose kilusias diskusijas. Per visą buržuazijos viešpatavimo laikotarpį Lietuvos mokykloje esminių pakitimų šiais klausimais, palyginus su A. Vireliūno iškeltomis mintimis, nebuvo.

Pirmaisiais savo viešpatavimo metais Lietuvos buržuazija dar nedrįso atvirai skelbti savo reakcingų švietimo tikslų. Tai aiškėja iš to, kad, sprendžiant aplinkotyriinių dalykų esmę ir metodinius klausimus, pirmoje vietoje buvo keliamas supažindinimas su aplinka bei giuntojo krašto gam-

¹⁰ M. Karčiauskienė, Buržuazinės Lietuvos reakcingos švietimo politikos įtaka pradinė mokyklų skaitymo knygų turiniui, Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, Pedagogika ir psichologija, t. I, Vilnius, 1962.

¹¹ Zr. „Švietimo darbas“ už 1919–1926 metus ir ypač A. Vireliūno pasisakymus „Švietimo darbe“ 1920 m., Nr. 1, 3, 4; 1922 m., Nr. 1, 8; A. Vireliūnas, Kaip mokyti kraštotyros, Kaunas, 1924.

la. Visuomeninio pobūdžio klausimams buvo skiriama daug mažiau dėmesio, buvo stengiamasi pavaizduoti, kad jie sprendžiami iš „mokyklos šalia politikos“ pozicijų.

Sprendžiant metodinius aplinkotyrynių dalykų klausimus, buvo kritikuojamas mokymasis knyginio būdu, buvo akcentuojamas vaikų kūrybos, aktyvumo ir savarankiškumo vystymas. Štai A. Vireliūnas nurodo, kad vaikus supažindinti su tikrove reikia ne su žodžių ir knygos pagalba, o stebint ir analizuojant aplinkos, gamtos ir visuomeninį gyvenimą. Tik tokiu atveju, nurodo A. Vireliūnas, vaikų vaizdiniai bus aiškūs, žinios sąmoningos ir tvirtos. Jis teisingai pažymi, kad aplinkos stebėjimas ir analizė, naujų vaizdinių sudarymas bei sąvokų formavimas turi vykti pamažu, nuosekliai. Kiekviena nauja sąvoka apie vaikų stebėjimui neprieinamus daiktus turi remtis ankstesne sąvoka, sudaryta betarpiškos patirties ir stebėjimo pagrindu (nežinomas miestas turi būti lyginamas su žinomu, nežinoma upė su žinoma ir t. t.). Lygindamas nežinomą daiktą su žinomu, vaikas gali įsivaizduoti naująjį daiktą.

Betarpiškas supažindinimas su aplinka ne tik turi didelę reikšmę vaizdinių ir sąvokų formavimui, ugdo pastabumą, aktyvumą, tėvynės meilę, bet taip pat padeda pasiruošti semtis žinias iš knygų¹².

Nustumdamas gimtosios kalbos mokymą pradinėje mokykloje į antrąją vietą ir išskirdamas supažindinimą su aplinka iš gimtosios kalbos pamokų sistemos, A. Vireliūnas visgi mato glaudų ryšį tarp kalbos ir daiktų bei reiškinių pažinimo. Jis nurodo gimtosios kalbos reikšmę vaiko pažinimo turтинimui ir mąstymo vystymui, pabrėždamas, kad atskirti kalbą nuo daiktų, veiksmų ir jų santykių negalima ir nereikia¹³. A. Vireliūnas teisingai nurodo, kad viso to neturėtų pamiršti lietuvių kalbos vadovėlių bei metodikų autoriai. Tačiau, teisingai šiuo požiūriu kritikuodamas M. Vasiliausko „Lietuvių kalbos pradžios mokslo metodiką“, A. Vireliūnas pats savo metodinėje priemonėje „Kaip mokyti kraštotyros“ nenagrinėja, kaip reikia sielti aplinkos pažinimą su kalbos ugdymu, ir aplinkos pažinimą išskiria iš gimtosios kalbos pamokų sistemos. Tuo pačiu A. Vireliūnas konkrečiai neparodė ir neįvertino tų turtingų galimybių, kurias žemesnės pradinės mokyklos klasėse teikia sujungimas aplinkos pažinimo su gimtosios kalbos mokymu, bei sumenkino kalbinio vaikų paruošimo reikšmę vaikų mąstymo vystymui ir tolesniam sistemingam mokslo pagrindų įsisavinimui.

Neįvertinimas pažintinės gimtosios kalbos reikšmės pradiniam mokyme vedė prie sumenkimo knygos, kaip žinių šaltinio ir kaip mokymo priemonės. Jeigu A. Vireliūnas buvo teisus, kovodamas prieš scholastiką ir teigdamas, kad knyga ir paveikslas turi būti tik antraeilė priemonė, supažindinant vaikus su aplinka, tai jis buvo neteisus, teigdamas, kad knyga naudotina tik tada, kai kalbama apie tolimus, betarpiškam stebėjimui neprieinamus kraštus¹⁴. Dar K. Ušinskas ir jo pasekėjai, taip pat kai kurie lietuviškų skaitymo knygų autoriai įtikinamai įrodė, kad reikia vaikams knygų ir apie gerai žinomus ir artimus daiktus. Visa tai skaitymą daro sąmoningesnį, mokiniai mokosi lyginti patirties keliu įgytas žinias su tuo, ką randa knygoje, betarpiškai įgytos žinios sisteminamos,

¹² A. Vireliūnas, Pradžios mokyklų programa, „Svietimo darbas“, 1924, Nr. 4; A. Vireliūnas, M. Vasiliauskas, Lietuvių kalbos pradžios mokslo metodika, 1924 m., „Svietimo darbas“, 1924, Nr. 8.

¹³ A. Vireliūnas, M. Vasiliauskas, Lietuvių kalbos pradžios mokslo metodika, 1924 m., „Svietimo darbas“, 1924, Nr. 8, p. 775.

¹⁴ A. Vireliūnas, Naujiems metams stojus, „Svietimo darbas“, 1920, Nr. 1; Gimtinės pažinimo pradai ir kalbos mokslas, „Svietimo darbas“, 1922, Nr. 11; Kaip mokyti kraštotyros, Kaunas, 1924.

apibendrinamos, darosi tvirtesnės, vaikai mokomi sąmoningai naudolis knyga.

Tačiau kada A. Vireliūnas paruošė „Krašto mokslo vadovėlį“ (išėjo 1926 m. jau po autoriaus mirties), kuriame susistemintos ir praktiškai taikomos jo aukščiau iškeltos mintys, jis konkrečiai įrodė gerai paruošto vadovėlio pažintinę reikšmę. A. Vireliūno „Krašto mokslo vadovėlis“ paruoštas, remiantis kraštotyrimu principu. Davęs mokiniams elementariausias žinias apie visatą (tai kas matoma: dangus, saulė, mėnuo ir žvaigždės), parą ir metų laikus, A. Vireliūnas prieina prie supažindinimo su aplinka, pradėdamas nuo vaikams artimiausių daiktų („Mano gimtieji namai...“, „Ką galima aptikti einant paupiu“, „Kaip prasideda ir auga upeliai ir upės...“, „Ežeras ir bala“, „Piliakalniai“, „Ką gali pasakyti šuliniai“ ir t. t.). Atitinkami knygos straipsneliai iliustruojami piešiniais, planais (pvz., šalia straipsnelio „Mano gimtieji namai“ duotas namo brėžinys iš šono, iš galo ir iš viršaus). Vadovėlyje duota uždavinių, kurie paskatina sieti betarpišką stebėjimą ir patirtį su pokalbiais ir skaitymu.

A. Vireliūno mintys apie vaizdus ir mokymą, mokinių aktyvinimą, apie gamtinių, geografinių ir visuomeninių-istorinių žinių elementų derinimą, apie būtinumą supažindinti mokinius su mokyklos mikrorajonu suvaidino teigiamą vaidmenį, kovojant su scholastiniu-žodiniu mokymu. Teigiamos reikšmės A. Vireliūno vadovėlis turėjo ir skaitymo knygų vystymuisi Lietuvoje. Jo pavyzdžiu istoriniai bei geografiniai straipsneliai skaitymo knygose buvo parenkami aplinkotyrimu principu ir tarpusavy derinami.

Tačiau, būdamas nenuoseklus, sprendžiant dalykinį mokymo ryšį su gimtąja kalba, jis neskatinó Lietuvos mokytojų giliau nagrinėti dalykinių straipsnelių, kurių buvo daug skaitymo knygose, metodikos klausimus.

Šis trūkumas ypač ryškus ne tik pirmose lietuviškose metodikose gimtajai kalbai mokyti (J. Murkos „Metodikos etiuduose“, išleistuose 1919 m. ir M. Vasiliausko „Lietuvių kalbos pradžios mokslo metodikoje“, išleistoje 1924 m.), bet ir metodiniuose straipsniuose, pasirodžiusiuose tuometinėje pedagoginėje periodikoje, taip pat ir vėlesniuose mokymo planuose ir programose¹⁵.

Panaši pedagoginė-metodinė kryptis, tik sustiprėjus reakcijai ji turėjo tarnauti žymiai reakcingesniai idėjiniam turiniui, buvo jaučiama per visą buržuazinės Lietuvos mokyklos egzistavimo laikotarpį¹⁶.

Aplinkotyrimų dalykų atitrūkimas nuo gimtosios kalbos ne tik darė skurdžias bei neįdomias gimtosios kalbos pamokas, bet ir vedė prie paviršutiniško ir nepakankamai sistemingo supažindinimo su supančia aplinka¹⁷, prieš ką dar XIX a. viduryje pasisakė K. Ušinskis ir jo pasekėjai, kritikuodami Vakarų Europos mokyklą, o XX a. pradžioje šio ryšio būtinumą aiškiai įrodė V. Vachterovas.

VVPI
Pedagogikos katedra

Įteikta
1962 m. gruodžio mėn.

¹⁵ Programa ketverių metų pradžios mokykloms, „Svietimo darbas“, 1925, Nr. 10; Sešerių metų pradžios mokyklos lietuvių kalbos programa, „Mokykla ir gyvenimas“, 1934, Nr. 4—5; Naujosios pr. mokyklų programos, 1935 m. ir 1937 m., „Mokyklos ir gyvenimo“ priedai; Sešerių metų pradžios mokyklos programa, Kaunas, 1936; Pradžios mokyklos programos, Kaunas, 1939; Pradžios mokyklos programos, Kaunas, 1940.

¹⁶ „Tautos mokykla“, 1933—1939 m.; „Mokykla ir gyvenimas“, 1934, Nr. 6—7, 1935, Nr. 4, 1936, Nr. 1.

¹⁷ S. Tarvidas, Krašto mokslo ir daiktų pažinimo metodika, Kaunas, 1936; V. Čižiūnas, Krašto mokslo ir tėvynės pažinimo metodikos pradmenys (rankraščio teisėmis), Ukmergė, 1938 ir kt.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ С ОКРУЖАЮЩИМ МИРОМ
И ОБЪЯСНИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ В ШКОЛАХ ЛИТВЫ
(1918—1925 гг.)**

М. КАРЧЯУСКЕНЕ

Резюме

В период пролетарской революции (1918—1919 гг.) в школах Литвы велась борьба против буржуазного воспитания, против схоластики, за связь школы с жизнью. В основе начального обучения был положен краеведческий принцип.

Вместе с тем отдавалось предпочтение комплексной системе обучения, родной язык не считался основным предметом в школе, имело место попытка исключить изучение окружающей среды из системы обучения родному языку. Недооценивалась роль уроков чтения, связанных с непосредственным изучением окружающего мира, для расширения круга представлений учащихся и выработки навыков чтения.

Подобное методическое направление имело место и во время буржуазной диктатуры, но идейные основы ознакомления с окружающей средой были иными — буржуазными.

В связи с этим в буржуазной Литве особое внимание обращалось на краеведческие предметы, изучение окружающего исключалось из системы уроков родного языка, и хотя отдельные методические советы по краеведческим предметам заслуживают внимания, в общем они не имели системы.

В методических указаниях по объяснительному чтению слабо решались связь уроков чтения с непосредственным изучением окружающей среды. Объяснительное чтение слабо использовалось для расширения круга представления детей.
